

Ивана
БИРЈАКОВИЋ

етнолош - антиролош
Народни музеј Чачак

УДК: 069.51:39(497.11)"18/19"
674(497.11)"18/19"(093.2)

ЗНАТИ ЗА ОБРАДУ ДРВЕТА ИЗ ЕТНОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

АПСТРАКТ: У овом раду представљене су колекције заната за обраду дрвета, дрводељској, качарско-инијерској и столарској из етнолошке збирке Народне музеја у Чачку. О сваком од наведених заната дај је краћи прељед развоја у сеоској (дрводељској и качарско-инијерској) и градској средини (столарској и инијерској), алаји ових заната, учење заната и начин израде предмета. За градске занате дај је и историјати занатских удружења, еснафа и задруга.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: занати, обрада дрвета, дрводеље, качари, инијери, столари, алаји

1. Уводна разматрања

Етнолошко одељење Народне музеја у Чачку још од свог настанка интензивно ради на прикупљању предмета и систематизацији збирке заната која данас има неколико потпуних занатских радионица. Највећи број предмета везан је за радионице столарског, пинтерског, опанчарског, обућарско-папуцијског, ковачко-поткивачког и бојацијског заната. Поред алата старих заната и полупроизвода, изузетно је богата и колекција мајсторских писама.

О занатима на истраживачкој територији Народне музеја у Чачку која обухвата општине Чачак, Горњи Милановац (до 1994. године када је у Горњем Милановцу отворен Музеј рудничко-таковског краја) Лучани и Ивањица, објављено је неколико књига и више стручних радова, а приређено је и неколико изложби и пратећих каталога.¹

Све старе занате можемо сврстати у неколико група:

- занате за израду одевних предмета;
- занате везане за прехрану;
- занате везане за саобраћај;
- занате везане за грађевинарство, обраду камена и земље;
- занате за обраду дрвета.²

У сваком крају у Србији постоје занати који су више развијени од других, што зависи од самог поднебља, потреба становништва и доступности одређених сировина. У чачанском, милановачком, драгачевском и ивањичком крају међу најбројније и најразвијеније спадају занати за обраду дрвета, а то су дрводељски, столарски и качарско-пинтерски. Због обиља дрвета и развијеног воћарства на овим просторима ови су занати били највише развијени како у сеоској, тако и у градској средини. У овом раду представљени су занати за обраду дрвета, њихов развој, разлике између

147

¹ Невенка Бојовић, *Опанчарски занат у Чачку*, ЗРМЧ IX, Чачак, 1978; Невенка Бојовић, *Абацијски занат у Чачку*, ЗРМЧ XI, Чачак, 1981; Невенка Бојовић, *Занати у чачанском и милановачком крају*, ЗРМЧ XIX, Чачак, 1989; Невенка Бојовић, *Опанчарски алаји у етнолошкој збирци Народне музеја у Чачку*, ЗРМЧ XXII-XXIII, Чачак, 1992-1993; Невенка Бојовић, *Ситари занати у Чачку* [каталог изложбе], Чачак, 1982; Невенка Бојовић, *Ситари занати у Ивањици* [каталог изложбе], Ивањица, 1985; Невенка Бојовић, Ра-

дован М. Маринковић, *Моравички занати и занимања*, Ивањица, 1990.

² Поделу заната по категоријама дала је етнолог Невенка Бојовић у раду *Занати у чачанском и милановачком крају*, ЗРМЧ XIX, Чачак 1989, 106.

градских и сеоских занатлија, начин израде предмета, као и алати наведених заната.

Чачак као занатско и привредно средиште почиње јаче да се развија, као и цела Србија, добијањем аутономије 1833. године. Занатство се развија најпре на селу, уз друге послове, а тек касније у граду, са већим приливом становништва са села, али и трговаца и занатлија из иностранства, највише из Аустрије. Развој градова условљава повећану потражњу за производима нових заната, док стари, наслеђени од Турака, полако губе примат. Градске занатлије се удружују у еснафе ради заштите својих права и интереса.

У Чачку је најпре основан абацијски еснаф 1838. године, а за њим и механско-кафанско-пекарски 1841, обућарско-лончарски 1848, терзијски 1851, зидарско-тесачки 1854, сарачко-ћурчијски око 1870, трговачки 1879, кројачки 1896. и мумџијско-бојацијско-воскарски 1899. године.³

Горњи Милановац је, као седиште таквог и рудничког краја, основан средином деветнаестог века, а процват занатства и трговине доживљава око 1870. године.

У Горњем Милановцу прво је основан терзијско-кројачки еснаф 1850, а за њим абацијски и мешовито-занатлијски 1851, зидарско-тесачки 1869, трговачки 1870, опанчарски 1872, бакалски 1881, механско-кафански и пекарски 1893. године.⁴

Развој Ивањице као варошице почиње њеним присаједињењем Србији 1834. године. „У Ивањици занатлије су имале четири еснафа. После Еснафске уредбе основан је 1868. године Абациско-терзиско-трговачки еснаф, седамдесетих година основан је мешовити Сарачко-обућарски еснаф, 1894. опанчарски и четврти еснаф основали су пекари 1880. године.“⁵

Поред развоја професионалног занатства у селима се развијају сеоски занати за потребе локалног становништва. У сеоској средини занати нису били строго диференцирани, па су уз рад на пољопривреди даровити појединци радили додатни посао, сезонски и по потреби, како за своје домаћинство, тако и за потребе наручилаца. „У прегледу занатлија у Србији из 1836. године види се читава маса сеоских занатлија.“⁶ „Сеоске занатлије нису чинили посебан staleж, нити им је занат био главно или једино занимање, да би имали потребе да га штите, те им удруживање није било ни потребно.“⁷

2. Сеоске занатлије, занати и алати

„Најстарији занати били су везани за обраду дрвета, сировине коју је обилато пружала природна средина. Од њега су грађене куће-брвнаре, амбари, млекари, а од покућства трпезе, трonoшке, каце, бурад, чабрице, карлице, буклије. Ове „занатлије“ се на надгробним споменицима јављају од 40-их година 19. века. Тако је на једном надгробном споменику урезано да је Мијајло Станић из Горачића 1853. године био „мајстор качни и винарски, а Јанко Чендић из Губереваца (1897) „мајстор дрводељски“.⁸

У сеоској средини био је велики број самоуких мајстора дрводеља који су уз помоћ простог алата израђивали најразличитије предмете потребне домаћинству. Поред њих било је и столара и качара, углавном самоуких, чије се знање преносило с колена на колена. „У Доњем Драгачеву у сваком селу има сељака који, већином као самоуци, умеју радити понеке занате, али опет као споредан посао. То су већином дрводеље, качари, колари и зидари, а има и воденичара.“⁹ „Откако се о занатском раду у на-

³ Никола др Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књига прва, Београд, 1954, 52.

⁴ Исто, 53.

⁵ Исто, 49-50.

⁶ Исто, 48.

⁷ Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за занатство и еснафе у Србији*, Београд, 1925, 25.

⁸ Десанка Николић, *Горње Драгачево*, Београд, 1996, 33.

⁹ Тихомир Ђорђевић, *Наши народни животи*, Београд, 1930, 47.

шем народу зна, јасно се виде двојаки занати: сеоски и варошки. Они се међусобно разликују не само по месту где се раде, већ и по пореклу, по алатима, по терминологији, по начину рада и по организацији занатлија.¹⁰

Диференцијација између појединих сеоских заната није строго изражена. Дрводеље су се бавиле и столарским занатом, столари су радили и качарски занат, дунђери¹¹ су се бавили и градњом кућа и израдом столарије. Ретко су се могле наћи специјализоване занатлије које израђују само једну врсту предмета.

а) Дрводеље и столари

При теренским истраживањима села околине Чачка, Горњег Милановца, Лучана и Ивањице у периоду од 70-их година двадесетог века до данас, забележен је велики број самоуких мајстора-дрводеља који су израђивали најразличитије предмете.

У селу Мрчајевци код Чачка радио је самоуки дрводеља Војин Стојановић.¹² Израђивао је предмете потребне за домаћинство - кревете, столице, хоклице, треношке, сандуке за девојачку спрему и мртвачке сандуке.

Самоуке дрводеље из Јанчића, Јефта и Милета Аћимовић,¹³ израђивали су покућство, рамове за огледала, пољопривредне справе и превозна средства. У селу Остра Војислав Анђелић¹⁴ је правио карлице од једног комада дрвета.

У селу Зеоке, самоуки столар Славимир Николић¹⁵ израђивао је грађевинску столарију, разне употребне предмете, кола, јармове и столарски алат.

Тимотије Вујовић из Смиљевца код Ивањице израђивао је сандуке за девојачку спрему, колевке, преслице и сл.¹⁶

Коста Ковачевић¹⁷ из Дучаловића је 20-их година XX века израђивао грађевинску столарију, столарске алатке и разне друге предмете, а посебно је био мајстор за чутуре, по чему је и добио надимак Косто Чутураш.

Дрводеље специјализоване у изради једне врсте предмета називани су „чанчари“, „чутураши“, „вретенари“ и сл., према врсти предмета које су највише израђивали.

Дрводеље су правиле и музичке инструменте (свиране, гусле, виолине). Самоуки градитељ виолина Драгољуб Трнавац из Горњих Бранетића¹⁸ правио је виолине уз помоћ неколико алатки и шаблона.

Велики је број самоуких мајстора који су израђивали најразличитије предмете потребне у домаћинству (од посуђа и покућства, музичких инструмената до грађевинске столарије и алата).

Дрводељски занат и алат

Сеоске дрводеље били су самоуки мајстори. Занат су учили од старијих укућана или родбине и он је углавном био наследан у оквиру породице. Радили су по наруџби од сопственог материјала или материјала наручилаца, упоредо уз пољопривредне радове. Нису имали посебне радионице, а неки су и као „торбари“ обављали своје радове код наручилаца. За израду предмета коришћене су различите врсте дрвета (храстово, буково, орахово, јаворово, крушково, трешњево).

Дрводељски алат коришћен за израду предмета био је веома једноставан: брадва, скобла, ћемерлија, „просјек“, тестера, длето, чекић, разне врсте ножића.

¹⁰ Исто, 43.

¹¹ Дунђер-тесар, дрводеља који гради куће. У новије доба тако називају и зидаре (Невенка Бојовић, Радован М. Маринковић, Моравички занати и занимања, Ивањица, 1990, 142).

¹² Теренска документација Етнолошког одељења НМЧ, 1984. година.

¹³ Исто, 1987. година.

¹⁴ Исто, 2004. година.

¹⁵ Исто, 2007. година.

¹⁶ Исто, 1987. година.

¹⁷ Исто, 1993. година.

¹⁸ Исто, 1987. година.

Брадва је алатка слична секири. Коришћена је за сечење и тесање дрвета.

Скобла је коришћена је за дубљење, копање дрвета при изради карлица и корита (сл. 1).

Просјек је коришћен за просецање дрвета при изради предмета (сл. 2).

Тестерица (ћемерлија) је коришћена за простругивање и тестерисање дрвета.

Тестера (тесла) је коришћена за стругање дрвета.

Длето (штемајз) је коришћено за скидање слојева дрвета при његовој обради.

Чекић (кесер) је коришћен за ударање по длету при обради дрвета.

Осим поменутих алата, у зависности од врсте предмета који се израђује, коришћене су и друге алатке, разне врсте ренда за обраду дрвета, шаблони и сл.

Сваки мајстор је према потреби израђивао разне додатне помоћне алатке које су му олакшавале посао.

Израда предмета

При теренским истраживањима етнологзи Народног музеја у Чачку су прикупили податке о начинима израде неколико различитих предмета које израђују дрводеље.

Војислав Анђелић из Остре код Чачка је израђивао карлице. Од једног комада дрвета правио је две карлице. Облицу дрвета прво пресече напола, а затим скоблом копа један комад дрвета и дуби карлицу. Од другог комада дрвета издуби другу карлицу. Своје израђевине је продавао на вашарима.¹⁹ Истим поступком је Десимир Миловановић из Врнчана израђивао дрвена корита.²⁰

Војин Стојановић из Мрчајеваца правио је различите врсте предмета од дрвета. Од ала-

та је користио кесер, брадвицу, секиру и дрвени дребан, справу налик тезги за обраду дрвета.²¹ (сл. 3)

Самоуки столар Славимир Николић из Зеока је, поред разних употребних предмета, израђивао и преслице. Преслице је радио од једног комада дрвета тесањем, резањем и дубљењем дрвета. На крају их је украшавао резбарењем и бојењем. (сл. 4)

Коста Ковачевић из Дучаловића је за израду чутура користио неколико једноставних дрводељских алатки.

Држач за чутуре је коришћен као држач комада дрвета приликом израде чутура (сл. 5), док је **дубачем за чутуре** дубљено дрво при изради чутура (сл. 6).

У збирци заната Етнологског одељења Народног музеја у Чачку налазе се ове алатке које је направио и користио Косто Чутураш.

Чутуре су рађене од једног комада дрвета које је постављано на држач, а затим дубљено дубачем. По завршетку су затваране са стране. За један дан мајстор је могао да изради две чутуре.

Међу дрводељама било је и правих уметника, посебно међу онима који су израђивали музичке инструменте. Умеће једног таквог самоуког мајстора забележено је у Горњим Бранетићима код Горњег Милановца. Драгољуб Трнавац је био самоуки градитељ виолина које је израђивао помоћу неколико алатки и шаблона које је сам израдио.²²

Дрводеље су у свом раду исказивале и велики уметнички дар, препознатљив у складним облицима, сведеној, углавном геометријској орнаментици. Најчешћи украси извођени су плитким урезивањем и резбарењем различитим врстама ножића. То су најчешће спирале, цик-цак линије, крстови и сл.

Из дрводељског, сеоског заната који су углавном радили самоуки мајстори, израђујући

¹⁹ Теренска документација Етнологског одељења НМЧ, 2004. година.

²⁰ Исто, 1988. година.

²¹ Исто, 1984. година.

²² Исто, 1987. година.

све предмете потребне за домаћинство, развили су се професионални занати за обраду дрвета: качарско-пинтерски и столарски (тишлерски).

б) Качари и пинтери

Овим занатом прво су се бавили самоуки мајстори-дрводеље који су израђивали различите предмете, а уз њих и чабрице, буриће и каце. Ови мајстори су се називали качарима.

Назив пинтер потиче из немачког језика, јер се под утицајем мајстора из Аустрије, који су долазили на ове просторе у првој половини XIX века, занат убрзано развија, са новим алатима и савршенијом техником израде предмета. Сеоске занатлије су израђивале једноставније посуде (чабрице, баквице, каце), док су градски професионални мајстори радили бурад и каце савршеније израде. Разлике у називима ових заната објаснила је у свом раду етнолог Снежана Томић-Јоковић: „Мајстори који су више израђивали судове са равним зидовима (каце различитих величина, буце, крављаче, чаброви и сл.) су качари, док су пинтери мајстори који су правили бурад различитих величина.“²³ Ова подела дата је према специјалности мајстора у изради одређене врсте судова, јер се и у градској и у сеоској средини јављају оба назива за мајсторе овог заната.

Међу градским мајсторима чешћи назив је пинтер, јер су ови мајстори више израђивали бурад. Основна разлика између сеоских и градских мајстора, на основу претходно реченог, јесте у томе што су сеоски мајстори качари и пинтери били самоуки, док су градски мајстори били чланови еснафских организација, а занат учили код других еснафских мајстора и тако стицали мајсторско право.

Качари

Самоуки качари израђивали су чабрице, буце, буриће, бурад и каце.

²³ Снежана Томић-Јоковић, мр Јелена Тоскић, *Живи сеоски занати у ужичком крају и њихова заштитна на примеру грнчарској, качарској и ковачкој занати*, Сирогојно, 2010, 42.

При теренским истраживањима на територији општина Чачак, Горњи Милановац, Лучани и Ивањица забележен је већи број ових мајстора. Вујо Вератовић из Соколића код Чачка правио је каце и бурад.²⁴

Познати су и качари Радован Ђендић²⁵ из Рајца и Јерослав Јањић из Атенице.²⁶

Чабрице је правио и Илија Пантелић²⁷ из Горњег Дубца. Овим занатом се двадесетих година XX века бавио и Ђурђе Драмлић²⁸ из Гуче.

У селима околине Горњег Милановца било је више врсних качара.

Иван Дамјановић из Дренове самоуки је мајстор који је занат учио од рођака Милорада Ђоковића само три месеца. Занатом се бавио углавном у зимском периоду, док му је главно занимање била пољопривреда. Мајстора качара било је још у Такову (Радомир Савић), Бресници (Богољуб Поњавић), Прањанима (Драган Ђуровић), Горњим Бањанима (Милош Живковић), Враћевшници (Мирослав Петровић) и др.²⁹

И у селима околине Ивањице било је качара као што је Светислав Златић³⁰ из села Луке који је израђивао качице, буце за воду и чаброве.

Качарско-пинтерски занат и алати

Сеоски качари су своје израђевине радили по поруцбини, од свог или материјала наручилаца. Најчешће су радили у зимском периоду, уз друге послове у домаћинству. Њихове радионице су биле обичне шупе или тремови под којима су стајали потребан алат и грађа. Било је и мајстора који су својим алатом радили у

²⁴ Теренска документација Етнолошког одељења НМЧ, 1981. година.

²⁵ Исто, 1984. година.

²⁶ Исто, 2005. година.

²⁷ Исто, 2003. година.

²⁸ Исто, 2005. година.

²⁹ Исто, 1984. година.

³⁰ Исто, 1983. година.

простору наручиоца и они су називани „торбарима“. У сеоској средини овакав начин рада и израде предмета задржао се прилично дуго. У периоду после Другог светског рата сеоски качари су свој посао обављали на исти начин, само са савременијим алатима и машинама.

Алат качарско-пинтерског заната био је ручни, а усавршавао се, као и технологија израде, по доласку страних мајстора, па углавном има немачке називе.

У збирци заната Етнолошког одељења НМЧ већи број алата качарско-пинтерског заната је из радионице Ђурђа Драмлића, пинтера из Гуче, који је он користио од двадесетих година XX века. Откупљен је од његовог унука Радомира Драмлића 2005. године.

Тестера (тесла) је коришћена за сечење и тестерисање дрвета.

Брадва је коришћена за прављење и тесање дуга.

Основни и највише употребљаван алат у качарско-пинтерском занату су разне врсте ренда која се користе за чишћење, равнање и глачање дуга при изради суда. Ренде је алатка која се састоји од дрвеног тела („табана“) и углављеног сечива одређеног облика, у зависности од његове намене („листа“). Свако ренде имало је одређену намену у процесу израде предмета.

Мало ренде (шопобли) коришћено је за чишћење и глачање дуга.

Веће ренде (шиктобли) коришћено је за обраду ужих елемената пинтерских производа.

Ренде за равно глачање (цимодли) коришћено је за чишћење дуга одозго.

Стружница (штоспунг) је ренде већих димензија (до 150 цм). Сеоски качари су користили и стружнице мањих димензија (до 100 цм) када су као „торбари“ радили код наручиоца. Коришћено је за глачање дуга. (сл. 7)

Уторњак (кимобли) је коришћен за уторавање, односно урезивање канала у дуге како

би се направио простор у који улази дно посуде. (сл. 8)

Чап (модла) је коришћен за одређивање, односно мерење закривљености дуга. Коришћен је већи број чапова, пошто за сваки суд одређене запремине постоји одговарајући чап. (сл. 9)

Стега (шрафцигер) је коришћена за фиксирање мањег комада дрвета или предмета при обради (за радну површину).

Макља (кродајзна) је коришћена тако што се држањем дршки равно сечиво превлачило преко дуга са спољне стране бурета како би обручи што боље легли.

Делка (ђелка, кромпајс) је коришћена тако што се лучно сечиво превлачило преко дуга са унутрашње стране бурета и при врху бурета који се зове фрош. (сл. 10)

Чекић (сецомер) је коришћен за набијање обручева на бурад и каце.

Чекић је коришћен за ударање по сецомеру при набијању обручева и нитни на бурадима и кацама.

Пробојци су коришћени за отварање рупа на обручима.

Сврдло (чивињак) је коришћено за прављење отвора за чеп на бурету.

Шестар (пергаљ) је коришћен за мерење обима данцета (дна) при изради каца и буради. Коришћен је и већи број шестара, дрвених или металних, у зависности од величине посуде која се израђује. (сл.11)

Угаони лењир (винкла) је коришћен за одређивање и обележавање правоугла. Четири спојене винкле дају угао од 360 степени, односно пун круг.

Узенгија (зенгија) је вишенаменска алатка. Користи се при изради буради и приликом њиховог поправљања, за убацивање данцета и приликом рогожења буради (између две дуге се ставља лист рогоза за дихтовање).

Винт (фашцуг) је коришћен за савијање и стезање дуга при изради буради. Винт је савршенија алатка, а пре његове употребе коришћена је дрвена справа звана **цуг**, док је уместо сајле коришћено конопљано уже. Многи сеоски мајстори користили су ову алатку. Међу алатом који је користио пинтер Иван Дамјановић из Дренове налази се и цуг. Коришћење винта је знатно убрзало израду посуда. (сл. 12)

Турпија (јеге или секвајс) је коришћена за оштрење тестере и сечива.

Тоцило је коришћено за оштрење различитих алатки.

Поред наведених алата мајстори су користили и друге помоћне алатке и помагала, према потреби и у зависности од суда који израђују. Мајстори су имали и пинтерску клупу на којој су обрађивали дрво. У селу Луке код Ивањице, Светислав Златић, самоуки качар, радио је на пинтерској клупи постављеној на четири ногара на чијој средини се налазила нека врста стеге за дрво које се обрађује. (сл. 13)

Израда предмета

Сеоски качари су свој занат обављали у приручним радионицама постављеним под тремом. За израду производа су користили различите врсте дрвета. Чабрице за држање сира и кајмака израђиване су од буковине која је мекше дрво, али зато брже пропада, док су бурад и каце рађене од храстовине, дрвета које је теже за обраду, али је тврђе и трајније. Осим ових врста дрвета коришћена је и дудовина, посебно за бурад у којима је чувана ракија, док је за израду буради за вино боља била храстовина.

Дрво се у шуми секло у зимском периоду, онда је стругано и слагано, пошто га је за израду предмета било потребно прво припремити.

Дуге су резане и слагане у „витлове“ (четири по четири дуге постављане унакрст у неколико спратова). Сушење дрвета трајало је до две године, јер су судови израђени од сировог

дрвета брзо пропадали. Суву грађу за дуге („јапију“) мајстори су куповали од сељака који су се бавили овим послом, а куповане су и већ исечене дуге које су плаћане по комаду. Сеоски качари су чешће радили од грађе коју донесе наручилац.

Сви качарско-пинтерски производи израђују се на исти начин, техником састављања дуга. За израду бурета прво се обраде дуге по одговарајућим величинама (раније се то радило стружницом, а данас абрихтером). Обрађене дуге се ставе у одговарајући калуп, затим се навуче један обруч („главник“ - главници су горњи и доњи и они се шпренгују да налегну на конус), потом се благом ватром која се наложи у средини дуге греју, а споља хладе водом. Док се дуге греју истовремено се винтом привија и затежу горња и доња страна дуга. Дуге се загревањем шире и приближавају, онда се винтом затегну најпре при врху где се набаци и затегне први обруч, а потом се редом спуштају и натезу остали обручеви.

Када се заврши притезање, врши се равнање крајева дугица. Помоћу рендића обради се унутрашња страна дуга и онда се прави канал (утор за дно). Уторњак се урезује утор на дугицама у који се касније убацује дно. Уторњак се постави на врх дугица, подеси се висина на којој би требало да буде отвор, а онда се преко рукохвата на дрвеним шрафовима уторњак снажним покретима руком покреће и његови ножеви засецају и дубе утор у дугицама. После тога се шестаром узме мера за дно (мери се шест пута да би се дошло у исту тачку одакле се мерење почело).

Када се искроје оба дна, између дугица и дна се уз помоћ узенгије ставља рогоз (шевар) због бољег дихтовања посуде. Овај поступак назива се „шеварисање“. Готово буре се споља добро изгача рендићима, а онда се стављају шински обручи. Шине обруча се исеку на одређену дужину и затим се занитују. Обруч се на суд поставља помоћу сецомера и чекића. У жлеб на сецомеру упада шина која се ударцима чекића спушта наниже и притеже дуге једну уз

другу. На крају се буре офарба. За израду оваквог бурета од 300 литара била су потребна три дана (три наднице).³¹

Пре Првог светског рата уместо шинских (металних) коришћени су дрвени обручеви како за чабрице, тако и за бурад и каце. Обручеви су прављени од брезовог, лесковог или јасеновог дрвета. Дебљи брезови прутеви се расцепе и отешу, па се онда паре над ватром око четири сата. После парења се ређају у ископану рупу пречника око два метра, а затим се хладе око три дана. Када се охладе везују се ликом.³²

Дрвени обручеви се и данас користе, посебно за чабрице и мање каце, и трајнији су од металних обручева, јер не подлежу атмосферским утицајима као метални (рђа и корозија).

Поступак израде чабрица и каца сличан је као код израде буради, а разлика је само у томе што се ове посуде израђују од правих дуга и није им потребно савијање.

За израду каце грађа се обради на дуге истим поступком као и код бурета. Дуге су праве и дугачке, слажу се на дно, а између њих се ставља рогоз. Када се дуге наместе у дно, стављају се, као и код бурета, шински обручи. За израду каце од 50 твара (1 твара - 100 кг) било је потребно десет до дванаест дана рада (десет до дванаест надница).³³ (сл. 14)

Производи качарско-пинтерског заната су чабрице, ведрице, буце или баквице за воду, бурад и каце.

Чабрице су коришћене за чување хране, најчешће сира, кајмака, зимнице и масти. Округлог су дна, израђене су састављањем дуга и стегнуте дрвеним обручевима.

Ведрице су коришћене за мужење млека. Округлог су дна и састављене су од дуга стегнутих дрвеним обручима, са једном продуженом дугом која се користила за ношење посуде.

Буце (баквице) су коришћене за доношење и држање воде. Овалног су дна и састављене су од дуга стегнутих металним обручима. Једна продужена дуга има функцију ручке.

Буре је дрвена посуда коришћена за чување вина или ракије. Састављено је од дуга повезаних металним обручима, са два дна. Буре може бити запремине од 10 до 2000 литара. Свако буре теже од 100 кг зове се бачва. По овом називу се за качарски занат понекад користи и израз *бачварски*, али не као назив заната, већ као нека врста специјалности у послу. Бачвари су, дакле, мајстори који израђују велику бурад.

Каце су посуде већих димензија округлог дна, састављене од дуга и опасане обручима од дрвета или метала. Коришћене су за остављање зимнице и за превирање комине од шљива за печење ракије. Израђиване су у различитим величинама (запреминама) – од 50 кг до 100 твара.

У периоду после Другог светског рата отворан је већи број пинтерских радњи, посебно у селима око Ивањице и Лучана. „Пинтерске радње имали су 1951. године Драгутин Главоњић у Горачићима, Радисав Матовић у Живици, Војислав Кузмановић у Котражи.“³⁴ У ивањичком крају је и после 1960. године био велики број пинтерских радњи, посебно у Осоници, Свештици, Лукама и другим местима.³⁵ Године 1956. у околини Чачка и Горњег Милановца била је отворена само једна пинтерска радња (Милоша Живковића у Горњим Бањанима), мада је већи број пинтера радио свој занат по потреби, без посебне радње, уз друге послове.

Од седамдесетих година XX века овај занат се све мање тражи и ради. Дрвене посуде заменили су индустријски произведени, емајлирани и пластични, па се мајстори качари

³¹ Казивачи: Милош Живковић, пинтер из Горњих Бањана и Душан Радуловић, пинтер из Чачка.

³² Казивач Драган Ђуровић, качар из Прањана.

³³ Казивач Иван Дамјановић, качар из Дренове.

³⁴ Радован М. Маринковић, *Драјачевски занатли и занимања*, Чачак, 1985, 59.

³⁵ Невенка Бојовић, *Занатли у чачанском и милановачком крају*, 72.

и пинтери углавном баве поправкама старих каца и бурића. Неки од њих су своје производе продавали на вашарима, али је ова роба тешко налазила купца.

3. Градске занатлије, занати и алат

Самоуке дрводеље, столари и качари најпре су своје занате радили само по селима, док у градској средини они почињу да се развијају од половине XIX века.

Доласком занатлија из иностранства, највише из Аустрије, ови занати се значајно развијају, добијају нове називе, савременији алат и потражња за њима постаје све већа. „Утицај аустријских и Немачких мајстора на развитак столарског заната у Србији био је врло значајан. Њихова стручна терминологија толико се јако усадила да је још и данас у употреби код занатлија овог заната.“³⁶ Под утицајем градских занатлија мењају се и сеоски занати, преузимају се нови, савременији алати и начини израде предмета. Међу првима у Чачак долазе браћа Фердинанд (пинтер) и Јаков (тишлер) Крен, око 1849. године. Из пописа сачињеног 1863. године сазнајемо: „Фердинанд Крен, пинтер (из Аустрије), стар 36 година. Имање: 1 плац на коме магаза од тврдог материјала и 1 шупа ракициница постоји. Једно парче земље, њива од једне ралице - вредност свега 205 дуката цесарских. Месечни приход од обртаја радње и прихода овога 40 талира. Јаков Крен, тишлер (из Аустрије) стар 28 година. Имање: нема. Месечни приход од заната свог зараде 15 талира.“³⁷

Фердинанд Крен се у прво време бавио искључиво својим пинтерским занатом, што се и види из бројних докумената и наруџби јапиге за дуге и израду буради.³⁸ Његов брат Јаков, у

попису из 1863. године забележен као тишлер из Аустрије, бавио се столарским занатом. Када је Фердинанд своју делатност проширио на грађевинске послове, Јаков је радио столарију на свим објектима које је он градио, што се може видети из рачуна на име обављених столарских послова од 1865. до 1900. године.³⁹

а) Столари (тишлери)

Столарски (тишлерски) занат у Чачку развија се половином XIX века. По селима су столарске послове радили самоуки мајстори, док се у градској средини занат развија тек са већом потражњом боље израђених предмета и намештаја градског становништва. У Чачку су столари прво били чланови мешовитог Тесачко-зидарско-берберског еснафа основаног 1863, да би развојем заната и повећањем броја мајстора 1898. године основали самостални столарски еснаф. У Горњем Милановцу је у мешовито-занатлијском еснафу основаном 1851. године било пет столара, а у Ивањици су столари били чланови мешовитог Сарачко-обућарског еснафа основаног 1870. године.⁴⁰

Из више сачуваних докумената (рачуна столара из Чачка Миљка Ђуракића, Драгутина Станојевића и Јакова Крена),⁴¹ може се видети велики број предмета које су израђивали столари: шифоњери, ормани, креденци, столице, столови, врата, прозори, подови и сл. (сл. 15)

У Ивањици су двадесетих година XX века столарске радње отворили Гавро Лукачевић и Петар Михаиловић. Израђивали су ормане, штендере, етажере и многе друге предмете.⁴²

³⁶ Никола др Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, 131.

³⁷ Бранко др Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1866-1915*, друга књига, МИАЧ, Чачак, 1969, 50.

³⁸ Преписка Курсулић Петра из села Цветке у вези са испоруком јапиге за израду буради 1849. годину, ф 6/57; Преписка Андријевић Милоша из Мршинаца и Вукосављевић Јована из Катрге у вези са испоруком 500 комада дуга за бурад 1858. године, ф 1/1; Преписка

Вуковић Гила, трговца из Трстеника, у вези са испоруком наручних буради од Фердинанда Крена 1868. године, ф 1/10 (Фонд Фердинанд Крен и Станковић, МИАЧ).

³⁹ Рачуни на име обављених столарских послова Јакова Крена упућени Фердинанду Крену од 1865-1900, 16 докумената, ф 3/47 (Фонд Фердинанд Крен и Станковић, МИАЧ).

⁴⁰ Никола др Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, 53, 49.

⁴¹ Рачуни за обављене столарске радове Ђуракић Миљка из 1905. и 1909. године, ф2/24, Крена Јакова 1865-1900, ф3/47 и Станојевић Драгутина 1910-1919, ф9/118 (Фонд Фердинанд Крен и Станковић, МИАЧ).

⁴² Радован М. Маринковић, *Моравички занатлији и занимања*, 74.

Столарски занат и алати

Столарске радње су биле веће просторије окренуте ка улици у оквиру којих се налазила и радионица. Своје израђевине мајстори су углавном радили по наруџбини од материјала који донесе наручилац. Богатији мајстори су имали своју грађу коју су држали у продужетку радионице.

У столарској радионици се налазила дрвена тезга на којој се радило, као и ренда различите врсте и намене, тестере, секире, чекићи, шестари, бургије, турпије, пробојци, метри и сл.

У збирци заната Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку налази се већи број предмета из радионице Милорада Максимовића, столара из Чачка. Предмете је музеју поклонио Живорад Максимовић, вајар из Чачка. Коришћен је у столарској радионици четрдесетих година XX века. Осим наведеног, велики број алата у овој збирци припадао је Кости Ковачевићу, самоуком столару из Дучаловића, који је израђивао столарски алат двадесетих година XX века. Предмете је Музеју поклонио његов син Никола Ковачевић.

Највише су коришћена ренда различитих величина и намена за обликовање и глачање дрвета и дубљење и израду разних врста фалцова. Фалц или карниз у столарском занату је сваки канал (столари га називају и „шара“) који се изводи у дрвету.

Велико ренде (раупонг, рапон или рампов) је коришћено у столарском занату за равнање и глачање већих и дужих равних површина, тако што се превлачило преко површине која се глачала. (сл. 16)

Ренде за дељање дрвета (копачка, допбли) коришћено је за грубо скидање слојева дрвета.

Ренде за равно рендање коришћено је за равно, фино рендасање и глачање дрвета.

Коришћена су **ренда за обликовање фалцова, ренда за израду косог фалца** (сл. 17) и **ренда за израду полукружног фалца**.

У збирци се налази већи број ових рендића исте намене и сличних димензија, па је овде обрађено само по једно ренде исте врсте и намене. Осим рендића, као и у дрводељском и качарско-пинтерском занату, коришћене су **тестере, длета, секире, чекићи, турпије, пробојци**, који су коришћени у друга два заната, а сличног су изгледа и намене.

Тестерица (фучманц) је коришћена у столарском занату за сечење мањих површина дрвета. Било их је више, разних величина и облика. (сл. 18)

Дрвени чекић (маљ) је коришћен за ударање по длету (штемајзу) приликом обраде дрвета. (сл. 19)

Бургија је коришћена за бушење рупа у дрвету, за спојеве и постављање металних елемената. Коришћене су бургије различитих облика и величина.

Стега је коришћена за стезање и учвршћивање комада дрвета приликом обраде другим алатима.

Коришћени су и други различити мерни инструменти (поред **винкли и шестара** и различити **карнизи и шублери**).

Карниз је коришћен за мерење и обележавање приликом израде канала (фалцева) тако што се одмере размаци, а потом ексерчићима на дасци уреже место где ће се усећи канал. Коришћен је и у пинтерском (за обележавање утора) и у столарском занату.

Мали шублер је коришћен за прецизнија мерења.

Велики шублер је коришћен за мерење одсечених облика. Користили су га шумари, али и столари за мерење дрвета приликом припреме грађе.

Учење заната

Еснафска организација је издавала *калфенска* и *мајсторска њисма*, а еснафски мајстори су примали ученике (шегрте) на учење заната. Мајстор је са родитељима ученика склапао уговор у коме су договарани услови.

Шегрти су занат учили бесплатно и обично су примани на рок од три године. За то време је требало да науче основе заната и да се упознају са алатом и израдом предмета. После овог рока, који је могао трајати и дуже (у зависности од напредовања ученика), шегрт је полагао испит и добијао *калфенско њисмо*. Испит се састојао из теоријског и практичног дела – у првом је морао да познаје основе заната и алате, а у другом да изради неки једноставнији предмет.

Као калфа проводио је на занату још неколико година, највише четири, што је зависило и од напредовања у занату. Имао је већа права од шегрта и за свој рад је добијао плату. По истеку овог рока имао је право да полаже мајсторски испит који се састојао од теоријског дела и практичне пробе. У теоријском делу будући мајстор морао је да познаје врсте дрвета, припрему дрвета за обраду, познавање квалитета дрвета и друга знања везана за овај занат. У практичном делу испита морао је пред члановима комисије да изради један предмет. Најчешћи задаци за пробу били су израда врата, ормана, шифоњера или стола. По положеном мајсторском испиту кандидату је издавано *мајсторско њисмо* којим је стицао право за самостално обављање столарског заната.⁴³

У Етнолошкој збирци Народног музеја у Чачку налази се *Мајсторско њисмо столарској еснафа* издато 1930. године у Чачку Принчевац Момиру из Бедине Вароши код Ивањице. (сл. 20)

Прва столарска задруга „Будућност“, основана 1920. године, такође је примала ученике

на учење заната, претходно склопивши уговор са родитељима.

У једном уговору из 1922. године Задруга је у своју столарску радњу примала Милорада Којовића, рођеног у Лозници код Чачка 1914. године, на изучавање заната у периоду од 1922. до 1930. године. Задруга се за овај период обавезала да ученику обезбеди стан, храну и обућу, а отац да ће платити трошкове полагања мајсторског испита.⁴⁴ Поред овог, сачуван је већи број уговора о учењу столарског заната у Првој столарској задрузи „Будућност“ у Чачку.

Израда предмета

Столарски занат спада у компликованије занате, како по количини и врстама алата који се користе, тако и по техникама израде предмета. Столари су израђивали велики број различитих предмета, па је тешко описати израду сваког од њих посебно.

Могуће је дати један општи осврт о фазама и техникама обраде дрвета, од сечења грађе до финалног производа. Столари су за своје израђевине користили више врста дрвета: чамово, јелово, смреково, борово, јасеново, орахово, храстово.

Тишлерај је обично израђиван од чамовине, смрековине, јеловине и боровине. Намештај је израђиван од јасеновог и храстовог, а ређе од ораховог дрвета. Дрво за израду предмета требало је прво исећи у шуми, што се најчешће радило у зимском периоду. Осечено дрво је стругано у даске одређене дебљине, обавезно мало дебље него што је потребно за финалну намену. Даске су слагане у „витлове“ и остављане да се суше. Да би грађа била потпуно сува, била је потребна најмање једна година сушења за сваки центиметар грађе.⁴⁵

⁴³ Занатско удружење за град Чачак и срез Трнавски - Чачак 1911-1950, извод из записника о полагању помоћничких и мајсторских испита 1911-1949, МИАЧ.

⁴⁴ Уговор између столарске задруге у Чачку и Милије Којовића из Лознице из 1922. Године (Фонд Столарске задруге „Будућност“ - Чачак, МИАЧ).

⁴⁵ Казивач Михаило Неговановић, столар из Остре код Чачка.

Због дуготрајности овог посла, столари су већ осушену грађу куповали или су предмете радили од грађе наручилаца.

Припремљене суве даске су прво размераване, па тек онда скраћиване на потребне мере за израду предмета. Даске су потом обрађиване најпре рендима за грубу обраду, потом онима за равно, фино рендисање и равнане да буду што правије за уклапање великим рендом (рапоном). Обрађене и углачане даске су затим спајане у жељени предмет. Најпростији начин спајања дасака јесте спајање кушацима или ексерима и ову технику су користили самоуки сеоски столари за једноставније предмете. Метални спојеви, окови и ексери куповани су од ковача или у трговинама. Савршенији начин спајања је спајање даски „на нут“ (једна даска се обради у виду канала који се зове *нут*, а друга са испустом који се зове *федер*). Он мора да се савршено уклопи у нут. Једноставним ручним алатом другачији спој није могао да се изведе, тако да су све израђевине спајане на овај начин. Када се овај спој изведе у даскама, онда се приступа лепљењу.

158 Столари су за лепљење предмета користили искључиво туткало, природно везиво које се добијало кувањем животињске коже и костију и које изузетно јако лепи даске. Куповано је у таблама, у чврстом стању, које су се морале отапати. Отапање је вршено тако што се табла стављала у посуду са водом, а ова у другу посуду напуњену водом и тако је кувано док се не претвори у желатинасту масу. Овом масом, док је још врућа, мазани су нут и федер и склапан је жељени предмет. Када је предмет спојен, морао се оставити да се туткало стегне и осуши. По спајању и сушењу, израђени предмет се добро углача, да површине буду потпуно равне, а онда се приступа његовој заштити шелаком или фирнајсом. За заштиту намештаја коришћен је шелак, врста тврде смоле која настаје из источиноиндијске смокве. Столари су га куповали у трговинама, а продаван је у виду тврдых листића црвенкасте боје. Одређена количина шелака мешана је са шпиритусом, па је

тако прављена политура. Ова смеша се наносила помоћу вунене или ланене лоптице којом се тапкало равномерно по предмету. Предмети од дрвета који су коришћени на отвореном простору (спољни прозори, врата и сл.) заштићивани су од влаге премазивањем фирнајсом (ланеним уљем).⁴⁶

Поступак израде предмета ручним алатом био је врло тежак и дуготрајан посао. Овај занат се од почетка XX века убрзано развијао, тако да је већ двадесетих година почела употреба машина у изради столарије, прво у градској, а касније и у сеоској средини. У попису имовине Прве столарске задруге „Будућност“ за потребе осигурања из 1926. године наведени су следећи уређаји и машине: „Једна универзална машина са шест апарата: абрихт, дихт, циркулар, фресер и бор-машина са англасером, мотором и кајишима, фабрике Карл Јозбахер - Беч. Једна фресер-машина за ибершиф са англасером, шталгером, каишима и мотором, фабрике Кихнер - Лајпциг, затим кец-машина, шлајф-машина за оштрење ножева, шлајф-машина за оштрење тестера.“⁴⁷

Мајстори који су имали струг могли су на овој машини да израђују различите финије обрађене предмете (ногаре за столове и столице, стубиће који су обрађивани украсно са различитим профилацијама...). Мајстори који су израђивали ове предмете звали су се „тракслери“ (по техници израде).

У периоду после Другог светског рата све већи број мајстора израђује столарију уз помоћ машина, стругова, абрихтера, фрезера, дихтова, док се стари ручни алати све мање користе. У овом периоду столарски занат доживљава процват. Педесетих година XX века све већи број приучених и самоуких сеоских мајстора полаже испите и стиче звање мајстора. У Ивањици и околини је шездесетих година XX века било преко четрдесет регистрованих столарских

⁴⁶ Казивачи: Урош Раковић, столар из Горњег Милановца и Михаило Неговановић, столар из Остре код Чачка.

⁴⁷ Попис имовине Прве столарске задруге „Будућност“ ради осигурања код Осигуравајућег друштва Шумадија, 1926. година, Столарска задруга Будућност 1920-1939 (МИАЧ).

радњи.⁴⁸ Столарска радионица предузећа „Голлија“ је после Другог светског рата прерасла у „Шумско пољопривредно-индустријски комбинат“ (ШПИК). Према подацима које је добила Невенка Бојовић, године 1988. у Чачку је било 25 самосталних столарских радњи, а у Горњем Милановцу 23.⁴⁹

б) Пинтери

У градској средини се до половине XIX века не помињу мајстори пинтери, а после тога у Чачку се као чланови мешовитог зидарско-те-сачког еснафа 1900. године помињу три пинтера, а у Горњем Милановцу један.⁵⁰

Велики утицај на развој овог заната у Чачку имао је Фердинанд Крен, пинтер из Руме, који се није бавио само овим занатом, већ и другим пословима.

„Поред тога што се бавио пинтерским занатом и трговином, Крен се интересовао за друге послове. Тако 1850. године први пут почиње да кува пиво, што ће му касније постати једна од најглавнијих пословних оријентација. Он 1885. године из иностранства набавља парну машину и 1887. године почиње модерну индустријску производњу пива.“⁵¹

Уз пивару се налазио и пинтерај у којем су прављена бурад за потребе пиваре. (сл. 21)

У Етнолошкој збирци НМЧ налази се буре коришћено за транспорт пива у пивари „Фердинанд Крен и син“ запремине 12 литара (у пиварској терминологији назив за ову запремину бурета био је *осмина*), на коме су на једној од дуга утиснути иницијали латиничним писмом FK (Фердинанда Крена, власника пиваре). Поред њега у збирци се налази и једна етикета за „Дупли мерц“ пиво пиваре „Фердинанд Крен и син“ на којој је уписана и година оснивања пиваре – 1850. (сл. 22)

Прве пинтерске радње у Ивањици имали су двадесетих година XX века Јован Шомођа и Будимир Милосављевић. Акционари Ивањичког електричног индустријског предузећа које је производило електричну енергију од 1911. године подигли су мањи индустријски погон за израду буради и дрвене амбалаже. У овом погону радио је мали број радника.⁵²

Пинтерски занат, алат и израда предмета

Сеоски мајстори качари нису имали праве радионице, док су градски мајстори занат обављали у радионици у продужетку радње у којој су продавали своје израђевине. Због веће потребе за радом на отвореном пинтери су користили и дворишни простор за израду својих производа и оставу дрвене грађе. Градски мајстори су се углавном бавили израдом буради и каца, а ређе су радили једноставније, мање судове као што су чабрице, буце за воду и сл.

У претходном излагању о качарско-пинтерском занату представљени су алати и израда предмета, па их овде нећемо посебно наводити, јер се алати и начин израде предмета нису много разликовали у сеоској и градској средини. Градске занатлије су много пре него сеоске користиле машине у изради, као што је фрезер, који је могао да замени више врста ренда и алатку американ за спољну обраду суда. Ове машине су знатно скратиле процес израде судова.

Још једна битна разлика у изради између градских и сеоских мајстора састоји се у употреби металних, шинских обручева за судове који се у градској средини користе много раније него у сеоској у којој се дуже задржала употреба дрвених обручева.⁵³

Учење заната

За разлику од сеоских мајстора качара и пинтера који су свој занат учили од старијих

⁴⁸ Радован М. Маринковић, *Моравички занатлији и занимања*, 74.

⁴⁹ Невенка Бојовић, *Занатлији у чачанском и милановачком крају*, 121.

⁵⁰ Никола др Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, 52-53.

⁵¹ Марија Бокарев, *Породица Крен - зачетнички индустрије у Чачку*, Чачак, 2008, 19, 20.

⁵² Радован М. Маринковић, *Моравички занатлији и занимања*, 71.

⁵³ Душан Радуловић, пинтер из Чачка.

из породице и нису били чланови еснафске организације, у градској средини мајстори су узимали шегрте на учење заната. Родитељи су склапали уговор са мајстором и давали децу на занат обично на рок од три године или дуже, а за то време шегрт је морао да се упозна са основама заната. После тог периода је добијао право да пред комисијом полаже калфенски испит који се састојао из теоријског и практичног дела. У теоријском делу шегрт је морао да зна основне рачунске операције, да познаје врсте дрвета и њихове карактеристике, као и качарски алат. У другом делу од њега се тражило да потпуно самостално изради неки једноставнији суд. У фото-документацији Етнолошког одељења НМЧ чува се једно калфенско писмо издато Павлу Виторовићу, ученику који је изучио качарски занат код мајстора Драгомира Рабреновића у Жежевици 1930. године. (сл. 23)

После овог испита калфа је имао већа права, али није био самосталан у раду. У овом периоду он је добијао одређену плату од мајстора. Зависно од интересовања и напредовања у занату, калфа је после две до три године стицао право да полаже мајсторски испит. Било је потребно да познаје вођење књига и основне законске прописе закона о радњама. Међутим, важнији део испита био је практични, на коме је требало да изради одређени производ који је одређивала комисија. По положеном испиту би добијао мајсторско писмо и постајао прави мајстор.⁵⁴

4. Занатска удружења

Еснафске организације

Градске занатлије се после Уредбе о еснафима из 1847. године удружују у еснафске организације како би заштитиле своје занате и правно регулисале свој статус. Према помешној уредби, да би се основао еснаф било је

потребно да има најмање дванаест мајстора. Занати који су имали већи број мајстора истог заната оснивали су једнородне, а они који су имали мањи број мајстора истог заната оснивали су мешовите еснафе.⁵⁵

Мешовите еснафе оснивали су већином мајстори новијих заната којих у почетку није било довољно да би основали једнородне. Тако су у Чачку „пинтери били од 1851. године чланови мешовитог еснафа заједно са бојацијама, ковачима, туфегџијама, калајџијама, кујунџијама, налбантима и другим занатима“⁵⁶, док су „тесачи, столари, колари, бербери и ковачи основали 1863. године заједнички еснаф тесачки“.⁵⁷

Слична ситуација била је и у Горњем Милановцу и Ивањици. У мешовито-занатлијском еснафу основаном у Горњем Милановцу 1851. године било је пет столара и један пинтер.⁵⁸ У Ивањици је 70-их година XIX века основан мешовити Сарачко-обућарски еснаф у коме су, поред сарача и обућара, биле и друге занатлије (дунђери и столари).⁵⁹

Столарски занат се у Чачку, под утицајем развоја градског начина живота и већом потражњом становништва, убрзано развијао. Године 1898. Столарски еснаф издвојио се из мешовитог еснафа „и постојаће од занатлија столара без икакве мешавине другог заната“. Први старшина Столарског еснафа у Чачку био је столар-тишлер Јаков Крен, а међу оснивачима и члановима еснафа помињу се још и столари Јован Пајовић, Методије Ненадић, Видосав Милићевић, Миљко Ђуракић, Раде Драгутиновић, Јова Вукомановић и Сретен Пајовић.⁶⁰ (сл. 24)

⁵⁵ Никола др Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, 11.

⁵⁶ Бранко др Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац*, књига друга, 119.

⁵⁷ Исто, 742.

⁵⁸ Исто 55, 53.

⁵⁹ Исто, 49.

⁶⁰ Одлука столарских занатлија о одвајању од Еснафа тесачко-зидарско-берберског у самостални Столарски еснаф 1898. године (Протокол еснафа тесачког, Обједињени фонд еснафа - Чачак 1838-1910, МИАЧ).

⁵⁴ Занатско удружење за град Чачак и срез Трнавски - Чачак 1911-1950, извод из записника о полагању помоћничких и мајсторских испита 1911-1949. (МИАЧ).

Еснафске организације су се бориле за заштиту еснафских заната, против нелојалне конкуренције, одлучивале о пријему нових чланова, издавању калфенских и мајсторских писама и сл. Сачувана је жалба Столарског еснафа из 1901. године Начелству округа Рудничког против мајстора зидара који им се „меша и ради послове столарског заната“.⁶¹

До краја XIX века занатство је донекле напредовало, а после тога, и поред великих напора еснафских организација, почиње да слаби под утицајем конкуренције јефтине индустријске и увозне робе.

Еснафске организације је 1911. године заменио Закон о радњама, по коме се све занатлије једне вароши морају удружити у један еснаф.

Задружне организације

По завршетку ратова од 1912. до 1918. године јавља се нови полет у развоју занатства, а занатлије почињу да се, осим у еснафе, удружују и у задруге.

У Чачку је 1920. године основана Прва чачанска столарска задруга „Будућност“ за израду свих столарских израђевина, пољопривредних справа и алата и била је активна до 1939. године. Из платног списка задругара из 1924. године види се да је Задруга имала 19 чланова: Раде Ровчанин, Живојин Ђосић, Радојица Куловић, Средоје Митровић, Миљко Милисављевић, Милисав Гавриловић, Димитрије Шћеповић, Јово Ђорђевић, Фридрих Приступнак, Властимир Матовић, Светомир Ницовић, Милутин Богићевић, Недељко Драгићевић, Радојко Петровић, Михаило Даниловић, Михаило Домановић, Јован Јоловић, Бошко Павловић и Милутин Радовановић.⁶² (сл. 25)

Сачувана је изјава Милована Станишића, столара из Чачка, о приступању Задрузи из 1921. године у којој се обавезује да ће уплаћивати

улог „према правилима и решењу скупштине“.⁶³ Задруга је врло добро пословала, судећи по издаваним рачунима и пословној кореспонденцији са трговцима и предузећима широм Краљевине Југославије. Задруга је израђивала грађевинску столарију и намештај: столове, шифоњере, кревете, наткасне, тоалет-сточиће са три огледала, ормане са фиокама, креденце, писаће столове и сл.⁶⁴ У склопу Задруге радило је и погребно предузеће „Јерусалим“ које је израђивало мртвачке сандуке.

Задруга је примала и ученике на учење заната и издавала еснафска писма.

У Чачку је 1932. године на скупштини занатских мајстора основана и Занатска столарска прерађивачка задруга „Југославија“. Оснивачи су били Ђоко Миловановић, Рајко Ковачевић, Јездимир Ерић, Милан Вуловић, Јездимир Вуловић, Живорад Бараћ, Десимир Бугарчић, Саво Стамболић, Миле Ристовић, Лазар Смоловић и Радисав Бугарчић.⁶⁵ (сл. 26)

Задруга се бавила израдом грађевинске столарије, кућног, канцеларијског и школског намештаја, као и обављањем свих занатских услуга из столарског и тапетарског заната. После Другог светског рата обе задруге су национализоване, Прва столарска задруга „Будућност“ је од 1954. године радила као Столарска задруга „Будућност“ - Чачак, док је столарска задруга „Југославија“ 1963. године припојена Дрвно-индустријском предузећу „Сима Сарага“.

5. Закључна разматрања

Занати за обраду дрвета на територији истраживања Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку били су у прошлости изузетно развијени. Због обиља дрвета и могућности

⁶¹ Протокол еснафа тесачког, 1901. година, МИАЧ.

⁶² Платни списак задругара у Првој столарској задрузи „Будућност“ (Фонд Столарске задруге „Будућност“ - Чачак, МИАЧ).

⁶³ Изјава Милована Станишића, столара из Чачка, да ступа као задругар у Прву чачанску столарску задругу „Будућност“ (Фонд Столарске задруге „Будућност“ - Чачак, МИАЧ).

⁶⁴ Рачун за Емилију Ђурић из Велике Дренове за испоручен намештај Столарске задруге „Будућност“, Чачак, 1925. година (Фонд Столарске задруге „Будућност“ - Чачак, МИАЧ).

⁶⁵ Документација Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку.

његовог обликовања у најразличитије употребне предмете, самоуки мајстори су се овим занатима бавили као допунском делатношћу.

Половином XIX века долази до убрзаног развоја занатства и привреде, па се тако и ови занати од допунске развијају у професионалне делатности, а упоредо са овим стварају и еснафске организације ради заштите својих права. На развој заната за прераду дрвета велики утицај извршили су и мајстори из иностранства, посебно из Аустрије, који су унели многе новине у погледу алата и технологије израде предмета.

Еснафске организације наследиће задруге које ће у периоду после Другог светског рата прерасти у дрвно-прерађивачка предузећа.

О занатима на истраживачкој територији Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку до сада је објављено више радова и приређено више изложби којима су детаљно обрађени поједини стари занати, док су дрводеље, качари-пинтери и столари (тишлери) помињани, али без детаљнијих објашњења о историјату, алатима и технологији рада.

Теренским истраживањима (од седамдесетих година XX века па до данас) и увећавањем збирки Етнолошког одељења, прикупљена је обимна документација и велики број података о овој групи заната. Подаци прикупљани неколико деценија обједињени су, систематизовани и приказани у овом раду.

Како су потребе становништва за производима ових заната постепено опадале или се мењале под утицајем индустријске производње и измењених потреба сеоског и градског становништва, тако су и они опадали и мењали свој облик.

Дрводеље евидентиране при теренским истраживањима од седамдесетих година XX века па до данас, бавиле су се израдом појединих предмета, као додатном, успутном делатношћу, уз рад на пољопривреди. Они су припадници старије генерације која је наставила

израду одређених предмета онако како су то радиле њихове деде и очеви. Начин израде предмета нису мењали нити усавршавали, а своје производе радили су по потреби и углавном их продавали на вашарима, што неки од њих, мада их је све мање, и даље чине. Наследнике у свом послу немају.

Потреба за качарско-пинтерским производима у сталном је опадању већ од седамдестих година XX века. Већи број мајстора овог заната и занатских радионица задржао се првенствено у сеоској средини, где су и потребе за њима биле веће. Данас се још увек могу наћи ови мајстори, али они више не израђују судове, већ углавном раде мање поправке старих. На вашарима и пијацама своје производе у овом крају продају мајстори из ужичког краја.

Овај занат је у градској средини нестао, а његове производе заменили су емајлирани, касније и пластични судови.

Столарски занат се у односу на друга два задржао, али у потпуно измењеном облику, по материјалу који се користи, алатима и начину израде предмета. Данас се у столарским радионицама ручни алат не користи, јер су у употреби нови плочасти материјали и иверица, индустријски произведени лепкови, лакови и боје.

Значај представљених заната на истраживачкој територији Етнолошког одељења Народног музеја у Чачку је несумњиво велики, о чему говоре бројни сачувани документи и подаци са теренских истраживања. Један од задатака Музеја јесте заштита ових (и свих других) старих заната као материјалне и нематеријалне културне баштине.⁶⁶

Потребно је, поред очувања и сталног попуњавања збирки заната, документовања и истраживања, радити на ревитализацији и оживљавању знања и начина израде предмета појединих заната. Потенцијал колекција заната

⁶⁶ Србија је 2010. године постала потписница Конвенције о заштити нематеријалне културне баштине УНЕСКО-а по којој се нематеријално културно наслеђе испољава у различитим областима и облицима, а између осталих обухвата и област старих заната (изводи из: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, бр. 1, Београд, 2011).

та за обраду дрвета из Етнолошке збирке Народног музеја у Чачку је врло значајан. Уз друге колекције које се налазе у Етнолошкој збирци, ови занати би се могли представити и донекле ревитализовати.

Већ неколико година постоји план за израду сталне поставке Музеја млекарства који је био смештен у кругу Млекаре у Чачку (отворен 2003. године). Када је Млекара прешла у приватно власништво, збирка млекарства

је смештена у депое Музеја. Уз ову сталну поставку могле би се приказати радионице ка-чарско-пинтерског, дрводељског и столарског заната, као и израда предмета ових заната везаних за млекарство, као што су традиционални судови за мужу, справљање и чување млечних производа, посуђа и покућства. Остваривањем овог плана добила би се једна интересантна интерактивна поставка која би могла да испуни све захтеве савремене музеолошке праксе.

Ivana ĆIRJAKOVIĆ

Wood Processing Crafts from Ethnology Collection of the National Museum in Cacak

Crafts for wood processing on the territory of research of Ethnology Department of the National Museum in Cacak were exceptionally developed in the past. Due to the plentiful of wood and possibilities of its shaping for various useful tools self-taught craftsmen dealt with these crafts as additional activity.

Since the half of XIX century there was a rapid development of craftsmanship and economy, thus these crafts developed from additional activities into professional ones and craft organizations were created to protect their rights. A great influence on development of craftsmanship in wood processing had craftsmen from abroad, especially from Austria, who brought many novelties regarding tools and technology of working out objects.

Craftsman organizations were followed by communities which grew into wood-processing companies after the World War Two.

There have been many papers and exhibitions about crafts on the research territory of Ethnology Department of the National Museum in Cacak,

in which some old crafts were researched in details, while carpenters, barrel pinters and wood carvers were only mentioned without detailed explanations about their history, tools and work technology.

By terrain researches (since 70s of XX century until today) and by enlargement of collections in Ethnology Department, a big volume of documentation and numerous facts about this group of crafts were gathered. Data collected in the course of several decades are united, systematized and shown in this paper.

Development of the mentioned crafts in rural and urban areas is presented, then craftsmen themselves, crafts, types of tools and products, the way the craft was taught and how the products were made, following, where it was possible, the whole process of manufacturing.

As the needs of population for this kind of products gradually declined or changed under the influence of industrial production and changed needs of rural and urban population, they consequently declined and changed their form.

Ivana ĆIRJAKOVIĆ

Les métiers du travail du bois du recueil ethnologique du Musée national à Cacak

Les métiers du travail du bois sur le domaine des recherches de la Section ethnologique du Musée national à Cacak furent dans le passé extrêmement développés. À cause de l'abondance du bois et de ses possibilités de mise en forme en ustensiles les plus variés, les maîtres autodidactes exercèrent ces métiers en tant qu'activité complémentaire.

À partir de la moitié du dix-neuvième siècle, un développement accéléré de l'artisanat et de l'économie survient, et c'est ainsi que ces métiers d'activité complémentaire évoluèrent en activité professionnelle et des organisations corporatives se créèrent afin de protéger leurs droits. Sur le développement des métiers du travail du bois, une grande influence effectuèrent également les maîtres de l'étranger, particulièrement de l'Autriche, qui introduirent des nouveautés concernant les outils et la technologie d'exécution des objets.

Aux organisations corporatives succéderont les coopératives qui, durant la période après la Seconde Guerre mondiale, se transformeront en entreprises de menuiserie.

À propos des métiers dans le domaine des recherches de la Section ethnologique du Musée national à Cacak jusqu'à présent plusieurs travaux furent publiés et plusieurs expositions présentées

par lesquels furent soigneusement traités certains métiers d'antan, tandis que les charpentiers, les tonneliers et

les menuisiers (les „tischler“) furent mentionnés, mais sans explications détaillées sur l'historique, les outils et la technologie du travail.

Par les recherches sur le terrain (des années soixante-dix du vingtième siècle jusqu'aujourd'hui) et par l'augmentation des recueils de la Section ethnologique, une documentation complète fut recueillie, ainsi qu'un grand nombre de renseignements sur ce groupe de métiers. Les données recueillies pendant plusieurs décennies furent rassemblées, systématisées et présentées sous la forme de cette étude.

L'évolution des métiers mentionnés dans le milieu rural et urbain fut exposée et, par la suite, les artisans mêmes, les métiers, les sortes d'outils et de produits, la façon d'apprendre le métier et la manière dont les objets furent exécutés, en suivant, le cas échéant, le processus entier de travail.

Comme les besoins de la population pour les produits de ces métiers diminuent petit à petit ou varient sous l'influence de la production industrielle et des nécessités modifiées de la population rurale et urbaine, de cette manière ils diminuèrent et changèrent leur forme.

Сл.1 - Скобла, Горњи Милановац,
око 1950. године, ИБ Е 1803

Сл.2 - Просјек, без њодайака,
ИБ Е 3182

Сл.3 - Војин Стојановић обрађује дрво на дребану, Мрчајевци, 1984. година,
(фото-документација Етнолошкој одељења НМЧ)

*Сл.4 - Славо Николић израђује њреслицу, Зеоке, Лучани, 2005. године,
(фото-документација Етнологског одељења НМЧ)*

*Сл.5 - Држач за чуйуре, Дучаловићи, Лучани,
око 1920. године, ИБ Е 1861*

*Сл.6 - Дубач за чуйуре, Дучаловићи,
Лучани, око 1920. године, ИБ Е 1878*

Сл.7 - Сѣружница, шѣосѣунѣ, Гуча, Лучани,
око 1920. године, ИБ Е 2414

Сл.8 - Уѣорњаѣ, кимобли, Гуча, Лучани,
око 1920. године, ИБ Е 2399

Сл.9 - Чай, модла, Дучаловићи, Лучани,
око 1950. године, ИБ Е 1865

Сл.10 - Делѣка, ѣелѣка, кромѣаѣс, Гуча, Лучани,
око 1920. године, ИБ Е 2392

Сл.11 - Шесѣар, ѣерѣал, Гуча, Лучани,
око 1920. године, ИБ Е 2388

Сл.12 - Винѣ, фашиѣуѣ, Гуча, Лучани,
око 1940. године, ИБ Е 2416

*Сл.13 - Пинјерска клуја Светислава Злајића, Луке, Ивањица, 1983. година,
(фото-документација Етнологског одељења НМЧ)*

*Сл.14 - Иван Дамјановић у својој радионици, Дренова, Горњи Милановац,
1984. година (фото-документација Етнологског одељења НМЧ)*

Сл.15 - Продаја канцеларијској наменџаја у Чачку, Чачак, око 1925. године
(фото- документација Етнoлошкој одељења НМЧ)

Сл.16 - Велико ренде, раујоні, район или рамјов,
Чачак, око 1945. године, ИБ Е 1825

Сл.17 - Ренде за коси фалц, Чачак,
око 1940. године, ИБ Е 1832

Сл.18 - Тестирица, фучмани, Дучаловићи,
Дучани, око 1940. године, ИБ Е 3188

Сл.19 - Дрвени чекић, маљ, Девићи, Ивањица,
око 1950. године, ИБ Е 3187

Сл.20 - Мајсторско писмо сџоларској еснафа Принчевац Момира, Чачак, 1930. година, ИБ Е 822

Сл.21 - Пинџери њиваре „Крен-Спанковић“, Чачак, 1927. година, њивајино власништво

Сл.22 - Буре из њиваре „Фердинанд Крен и син“, ИБ Е 2594

Сл.23 - Калфенско писмо качарској занайи Павла Вишоровића , Чачак, 1930. година
(фото-документација Етнологској одељења НМЧ)

Сл.24 - Равни печат Еснафа сјоларској у Чачку из 1899. године,
уписнимљено из Протокола еснафа шесачкој, МИАЧ

Сл.25 - Радници Прве столарске задруге „Будућности“ крај својих производа, Чачак, 1921. година, МИАЧ

Сл.26 - Чланови Столарске задруге „Југославија“ на дан оснивања, Чачак, 1932. година (фото-документација Етнолошкој одељења НМЧ)